

DİLBƏR RZAYEVA

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsi, elmi işçi*

"ARI" JURNALININ NƏŞRİ TARİXİ VƏ ƏDƏBİ-İCTİMAİ MƏNZƏRƏ

Açar sözlər: Satirik jurnal, "Bakı xəbərləri", "Telefon xəbərləri", "Poçt qutusu", karikatura, gizli imza, felyeton

"Molla Nəsrəddin" yarandığı və yayıldığı ilk gündən bu sahədə səmərəli təsir və bəhrəsini göstərdi. "Molla Nəsrəddin"(1906) jurnalının təsiri ilə sadə və doğma ana dilində çıxan bir sıra silsilə satirik jurnallar yaranıb, xalqın mədəni tərəqqisi yolunda fəaliyyətə başladı.

"Mollanəsrəddinçilərin duzlu-məzəli yazılarının təsiri, böyük xalq jurnalının mövzu və ideyaları, forma və üslub xüsusiyyətləri bu gülgü məcmuələrində aydın hiss edilməkdə idi. Bu jurnallar da çox zaman xalq ədəbiyyatı nümunələrini satirik üsluba uyğunlaşdırır, nəzm və nəsrədən, mükəllimlərdən, fikri mollanəsrəddin-sayağı, əks mənada vermək ədəbi priyomundan istifadə edirdilər. "Azərbaycan", "Bəhlul", "Zənbur", "Arı", "Kəlniyyət", "Lək-Lək", "Tuti", "Məzəli", "Babayi-Əmir", "Tartan-Partan", "Məşəl" satirik jurnalları müəllimlərinin ictimai-siyasi və ədəbi xətti, bədii gülüş ənənələri əsasında yazıb yaradırdılar." [10.,s.45]

1910-cu il dekabrın 8-dən 1911-ci il martın 12-nədək Bakıda görkəmli dövlət xadimi Dadaş Bünyadzadənin redaktorluğu, Əliməmməd Əliyevin naşirliyi ilə "Arı" satirik jurnalı fəaliyyətə

başladı. Jurnal Haşım bəy Vəzirovun "Səda" mətbəəsində çap edilirdi.

1911-cü ildə "Arı"nın nəşrinə icazə verilməsi haqqında senzura sənədlərində "Bakı şəhəri Bələdiyyə idarəsinin 16 fevral 1911-ci ildə Əliməmməd Əliyevə verdiyi 3185 Nöli şəhadətnamədə "Arı" jurnalında satirik və yumoristik şeirlər, daxili və xarici xəbərlər, Bakı və Qafqaz həyatına dair yazılar felyetonlar, məktublar, elanlar çap etməyə icazə verilmişdir [13.,s.82].

Özündən əvvəlki satirik jurnallardan fərqli olaraq "Arı" karikaturasız nəşr olunurdu. Jurnalın başlığı altında "İttihad, üxüvvət, islamiyyət" şüarı yazılırdı. "Arı" jurnalı öz ideya-bədii xəttinə və satirik gülüşün xarakterinə görə "Molla Nəsrəddin"ə daha yaxın idi. Ondan ilham alır, fikirlərini, ənənələrini, üslubunu davam etdirirdi.

Jurnal ilk sayından Dadaş Bünyadzadə tərəfindən yazılan "Arı" jurnalının məsləki" adlı baş məqaləsində məramını, məsləkini oxuculara təqdim etmişdir. Həmin məqalədə qeyd edilirdi ki, "Məsləkimiz isə müsəlmanlar arasında olan nifaqı, ittifaqa, ittihad bacardıqca çağırmaqdır. Məzhəkə ilə lüzumi-mədəniyyət və maarif yolunu göstərməkdir. Millət və vətən mövzuların yazıb ümum camaata bildirməkdir. Millət uğrunda külliyyət ilə zəhmətlər çəkib teatrlar

yazıb, cəmiyyətlər düzəldib millimizə xidmət edib, məktəblərdə islam balalarının mərifəti uğrunda canını cürüdü, qoşun qabağına düşüb islam uğrunda davaya gedib həyat və yaxud mümahidə olsa da o zat-alilinin o şanlı adamın şəklini bir üzdə çap edib ümum millətimizə təqdim edəcəyik"[1].

Məqalədə həmçinin "Həyat", "Tazə həyat", "Füyuzat", "İttifaq", "İrşad", "Tərəqqi", "Təkamül", "Səda", "Molla Nəsrəddin", "Bəhlul", "Zənbur", "Mirat" və s. kimi jurnalların adı çəkilir və dövrün mətbu orqanları üçün ən mühüm problem olan abunəçilərin azlığından, maliyyənin kasadlığından gileylənir və həmçinin hökumətin sərt tədbirləri tənqid olunurdu. Məqalədə deyilir: "Həyat", "Tazə Həyat", "Füyuzat", "İttifaq", "İrşad", "Tərəqqi", "Təkamül", "Səda", "Həqiqət", "Günəş", "Yeni Füyuzat", "Molla Nəsrəddin", "Bəhlul", "Zənbur", "Mirat", "Nicat" daha digərləri. Fəqət bu qədər jurnallar, qəzetlər Bakıda, Qafqazda çox davam eyləmədi ki, abunəsizlikdən bağlandı, kimi hökumət tərəfindən bağlandı. Hal-hazırda Qafqazda meydanmücahidədə çalışanlar intişarda olanlar Tiflisdə məzhəkə jurnalı rəfiqimiz Molla Nəsrəddin əfəndidir. Millətimizə daha çox nəşriyyat lazımdır"[1].

"Jurnalin redaktoru Dadaş Bünyadzadə (1888-1938) fəal bolşevik, görkəmli mətbuat və dövlət xadimi olmuşdur. Bakının Fatmayı kəndində yoxsul kəndli ailəsində doğulmuşdur. Dadaş Bünyadzadə gənc yaşlarından Bakı daş karxanalarının birində arabaçı işləmişdir. 1904-cü ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin toxuculuq fabrikinə, 1905-1908-ci illərdə isə dəmirçixanada şagird, çəkicvuran işləmişdir. O, bu dövrdən Azərbaycan zəhmətkeşlərinin inqilabi mübarizəsində fəal iştirak etməyə başlamışdır. O, fəhləlik etməklə yanaşı təhsilini davam etdirməyi də unutmurdu. 1907-ci ildə "Nicat" cəmiyyətinin açdığı cümə günləri kursunda oxumağa başlamış, 1908-ci ildə isə 8 aylıq türk pedaqoji (axşam) kursunu bitirmişdir.

Kursu bitirən Dadaş Bünyadzadə dəmirçi fəhlə işləməklə yanaşı axşam kurslarında türk dilindən dərs verir, türk dilli qəzetlərlə əməkdaşlıq edirdi. O, İranda şah zülmünə qarşı çıxmış inqilabçılara kömək etmək üçün 1908-1909-cu illərdə partiya təşkilatının tapşırığı ilə "Yeni həyat" qəzetinin müxbiri kimi bu ölkədə fəaliyyət

göstərmişdir. 1909-cu ildə D.Bünyadzadə İrandan qayıtsa da, Bakıya gələ bilmir, onu Tiflisdə həbs edirlər. O, üç ay həbsxanada qaldıqdan sonra Bakıya qayıdıb partiya təbliğatı sahəsində fəal çalışmışdır. Əvvəlcə "Bakı həyatı", sonra "Arı" və başqa mətbuat orqanlarında yorulmadan işləmişdir.

Dadaş Bünyadzadə "Arı" jurnalını nəşr edərək peşəkar bir inqilabçı kimi yetişmişdi"(12).

Satirik jurnallardan fərqli olaraq "Arı" jurnalının üz qabığında və ilk səhifələrində Azərbaycanın görkəmli maarif və mədəniyyət xadimlərinin şəkilləri dərc olunurdu. Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Sədi Səlmasinin şəkilləri ilə yanaşı, Türkiyənin ictimai-siyasi xadimlərinin portretlərini də "Arı"nın ilk səhifələrində görmək mümkündür. Jurnal ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində nəşr olunurdu. "Arı" jurnalının bütün nömrələrinin üz qabığında abunə qiyməti və mündəricatı ilə yanaşı, redaksiyanın yerləşdiyi ünvanı bildirilir. "Maraqsız məktublar qəbul olunmayıb, məsləkimizə müvafiq olmayan məktublar çap olunmayacaqdır"-cümlələri məcmuənin məqsəd və məramı oxucuların diqqətinə çatdırılır."Arı" jurnalı 1911-ci ilin martınadək çap olunmuş, cəmi 13 sayı işıq üzü görmüşdü.

Jurnalin materialları bir qayda olaraq satirik nəşrlər üçün xarakterik olan gizlin imzalarla

dərc edilirdi. Bu haqda professor Nazim Axundov belə yazır: "Başqa satirik orqanlarda olduğu kimi, "Arı"da da açıq imza işlədilməmişdir. Gizli imzalar içərisində ən çox nəzəri cəlb edən "Arı", "Xadim", "Əbülbəşər", "Molla Sarsaqqulu", "Qarınqulubəy" idi" [13.,s.83].

Qulam Məmmədli və Afaq Əliyevanın "İmzalar" kitabına və bir sıra digər qaynaqlara istinad edərək deyə bilərik ki, "Arı"da işlənmiş imzalardan "Arı" (Dadaş Bünyadzadə), "Xadim"(Balaqardaş Əlimuradzadə), "Əbülbəşər", "Molla Sarsaqqulu" (Cəfər Bünyadzadə), "Qarınqulubəy"(Əliqulu Qəmküsar) məxsus idi. Buradan göründüyü kimi Azərbaycan ictimai fikir tarixində olduqca əhəmiyyətli rol oynayan bir çox ziyalı "Arı" jurnalında qələmini sınımış, cəmiyyəti narahat edən problemlərin həlli istiqamətində səy göstərmişlər.

Müasir ədəbiyyat və incəsənət məsələlərinə "Arı" jurnalında geniş yer verilmişdir. Jurnal teatr və musiqi sənətimizin inkişafı məsələlərinə tələbkarlıqla yanaşırdı. "Operamı, yaxud çərən-pərən" adlı felyetonda deyilir: "Yekşənbə günü mart ayının 2-də Nikitinin sirkində heç artistin mənasını bilməyən sazandar artistlər tərəfindən Molla Cəlalın "Fərhad və Şirin" operası mövqeyi tamaşaya qoyuldu" [2.].

Məqalədə tamaşanın məzmunuz olduğu, musiqi tərtibatının və ifaçılıq sənətinin çox aşağı səviyyədə olduğu göstərilirdi.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, "Arı" jurnalı klassik irsə böyük ehtiramla yanaşmış, xalq mənafeyinə zidd əsərləri tənqid atəşinə tutmuşdur.

Azərbaycan satirik jurnallarında o zamanın müasir yazıçıları haqqında da fikir söylənilmişdir."Arı" jurnalının səhifələrində Seyid Əzim Şirvani irsinə yüksək qiymət verilərək xüsusi bir səhifə həsr olunmuşdur. Jurnalda Seyid Əzim Şirvaninin iri şəkli və oğluna nəsihətindən aşağıdakı bəndi verilmişdir:

*Mən demirəm erməni, müsəlman ol,
Nə olursan ol, əhli ürfan ol.
Demə kafir və ya müsəlmandır,
Hər kimin elmi varsa insandır[6].*

"Arı" jurnalı Seyid Əzim Şirvanini təbliğ edərək xalqı ictimai tərəqqiyə çağırmağı ən vacib məsələlərdən biri sayırdı.

"Arı" jurnalı 1911-ci ildə görkəmli Azərbaycan

can dramaturqu Nəcəf bəy Vəzirovun ədəbi fəaliyyətinin 20 illiyinə xüsusi bir səhifə ayırmışdır.

Jurnalda Nəcəf bəy Vəzirovun şəkli təsvir olunmuşdur. "Təqdiri-zəhmət" adlı kiçik həcmli məqalədə dramaturqun xalqa etdiyi xidmət yığcam və mənalı bir tərzdə qiymətləndirilmişdir:

Nəcəf bəy Vəzirov cənabları əlinə qələm alaraq məşhur komediyalar, faciələr yazmaq ilə qara qəlbləri aydın, örtülü gözləri açıq eyləmişdir. Əvvəlinci dəfə "Daldan atılan daş topuğa dəyər"i yazmışdır. Bu il iyirmi ili tamam oluyor. Binaye-aliyə "Arı" jurnalının heyəti ali cənab Nəcəf bəyin şəklini çap edib, iyirmi ilin zəhmətini təqdir edib:"Yaşasın Nəcəf bəy və sair millət uğrunda zəhmətkeşlər -diyor."[4]

Satirik jurnallarda bir qayda olaraq siyasi hadisələrdə fəal iştirak edən şəxslər, ictimai xadimlər haqqında məlumatlar verilirdi. "Arı" jurnalında Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatında görkəmli rol oynamış və döyüş cəbhəsində qəhrəmancasına həlak olmuş Səid Səlməsiyə verilən qiymət yüksək əhəmiyyətə malikdir. Jurnalda Səid Səlmasinin şəkli əks olunmuşdur. Şəklin altında belə bir cümlə yazılmışdır: "Xoy ilə Səlmas müharibəsində 1327(1909)-ci ildə hürriyyət uğrunda fədai-can edən Səid Səlması cənablarının təsviridir"[5].

"Səid Səlmasinin istər bədii əsərləri, istərsə də bir fədai kimi vətənpərvərliyi Azərbaycanın bir sıra qabaqcıl xadimlərinin diqqətini özünə cəlb etmişdi. "Arı" jurnalının direktoru Dadaş Bünyadzadə 1908-1909-cu illərdə RSDFP-nin Qafqaz təşkilatı tərəfindən İran inqilabçılarının kömək üçün göndərilərkən şəxsən S. Səlması ilə tanış olmuş və onun cəsur, həm də alovlu bir şair olduğunu görmüşdü. Görkəmi mollaşərdinçi Ə. Qəmküsar da Səid Səlmasinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir."[13.,s.244]

Şifahi xalq ədəbiyyatı ədəbi irsin ən zəngin bir sahəsidir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə "Arı" jurnalında tez-tez rast gəlmək mümkündür. Dadaş Bünyadzadənin Şərq mütləqiyyətinin və irticanı tənqid edən bir publisist məqaləsi məşhur "Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu" məsəli ilə adlandırmışdır. Dadaş Bünyadzadə yuxarıda adı çəkilmiş məqaləsində Şərq mütləqiyyətini tənqid edərək kinayəli şəkildə Puşkin, Qoqol, Lev Tolstoy, Jukovski, Molyer kimi sənətkarların əsərlərini tanımayan

şəxslər üçün, əlbəttə məhəmmədəli şahlar, sultan əbdülhəmidlər, quldur rəhimxanların nüfuzlu olduğunu qeyd edir.

Məqalədə yazılır: "Bəli biz qafqaziyalılar yəni Qafqaz avropalıları heç vaxt bir avropalılarından əksik deyilik, olmaları da. Ancaq bir təfot var: Avropalıları ittihad, ittifaq edib öz milli işlərində möhkəm və yaralanmışlara da xidmət edib dururlar. Biz Qafqaz avropalıları belə deyilik: İttifaq, müttəfiq tanımırıq, ittihaddır, nədir onu da yaxşı bilmərik.

Bu tərəfdən də görürsən götürüb yazırlar ki: "İrlix 606" dərmanı ilə aləm bəşəriyyəyə böyük xidmət etdi. O tərəfdən yazırlar Puşkinlər, Qoqollar, Tolstoylar, Jukovskilər, Uilyam Şekspirlər, Molyerlər, Şillerlər nə bilim ilahiləri çox böyük ad qoyub getdilər. Yazdıqları əşarı, kitab-kitabçaları cəmi dünya üzünü tutub. Ay canım, ay gözüm çox da yazıb dünyanı doldurublar, saqqalları qırmızı və özlərinin də çirət çubuqları yoxdur. Nəyə lazımdır? Bizim özümüzü az deyil ki, bax sayın: Hacı Məhəmmədəli, Usta Əbdülhəmid, sonra lap sonra da Rəhimxan oğlu biri də bizim konsul. Bular da millətə çox əziyyət verib tora salırlar: yaxşı adamlardır!" [3].

Jurnalda hadisələrin təsirini artırmaq üçün bir çox atalar sözü, məsələlər kinayə ilə əks mənada işlədilir. Məsələn: "Yaman yeyənin olsun, amma yaman deyənin olmasın" [6], "Sümüyü mənim əti sənin", "Olaçağa çarə yoxdur", "Təqdirətəkdir, yazıya pozu olmaz" [7] və s.

"Yaman yeyənin olsun, amma yaman deyənin olmasın" [6] adlı felyetonunda dövrün ziddiyyətləri, tamahkarlıq, pulpərəstlik tənqid olunurdu.

"Arı" jurnalı İran, Türkiyə və Qərbi Avropa ölkələri ədəbiyyatına ciddi əhəmiyyət verərək ondan səmərəli istifadə etməyə çalışmışdır. "Əbülbəşər" imzası ilə dərc olunan "Suzişli rəya" adlı bəhri-təvildə Azərbaycan və Şərqi xalqlarının ədəbiyyatının öyrənilməsi məsələsinə toxunur, Avropa və Asiyayı müqayisə edir, Firdovsi, Sədi, Şeyx Bəhayi, Əscədi, Mollayı Rumi, Qaani, Nizami Gəncəvi və bir çox başqalarının adını çəkir, onların ölməz əsərlərindən misallar gətirilir. Qeyd olunur ki, "ruslar Qoqol, Puşkin, Tolstoy kimi sənətkarların əsərlərini dillər əzbəri etmiş, onların xatirəsini müqəddəs tutmuş, qəbrlərinə zinyət vermişlər" [1].

"Arı" jurnalında dərc olunan "Məcnun və

Leylayı" islam və yaxud "Xəlifeyi-əsr" [6] məqaləsində islam ölkələrində baş verən siyasi hadisələr canlandırılaraq, neqativ hallar kəskin tənqid olunurdu.

Tanınmış şair Hacı Mirzə Hüseyn bəy Mirzə Kərim bəy oğlu Münşizadənin "Çakər" təxəllüsü ilə jurnalda çoxlu satiraları çap olunmuşdur. Hacı Mirzə Hüseyn bəy Münşizadə şair idi. "Çakər" təxəllüsü ilə ürəkaçan şeirlər yazırdı. Təzkirəçi Mir Möhsün Nəvvab öz ünlü əsəri "Təzkirəyi-Nəvvab"da yazır: "Mirzə Hüseyn bəy Çakər ibn Mirzə Kərim bəy ibn Hacı Məhəmməd Qarabağın Şuşa əhlindən, Qurdlar məhəlləsindəndir. Şuşada anadan olub. Farsca savadı var. Peşəsi tacirlikdir. Təxəllüsü Çakərdir." [11., s.238]

Şair savadsız, köhnəpərəst, şəxsi mənafeələrini üstün tutan qondarma din təmsilçilərini tənqid etməklə kifayətlənmir, onların iç üzünü, mənfur niyyətlərini böyük cəsarətlə açıb göstərirdi. Onun şeirləri ən çox mədəni gerilik, cəhalət əleyhinə yazılmışdır:

*Ey müsəlmanlar hamı millətlər insan oldular,
Elm, təhsil əyləyib cümlə səbəqəxan oldular.
Bəhrəmənd elm olub hikmətdə loğman oldular.
Sahibi sənət olub məşhur dövrən oldular.
Yatma qafil bu qədər bidari-huşyar ol gözüm,
Bu cəhalətdən ayl bir ləhzə bidar ol gözüm.* [3]

Jurnalın 2-5-ci nömrələrində "Qarınqulu bəy" imzası ilə "Mollaxanada oxuduqlarım" adlı felyeton çap olunmuşdur. Müəllif mollaxanadakı təlim-tərbiyə üsulunu, şagirdlərə göstərilən fiziki cəza tədbirlərini, mollaların tamahkarlığını, eybəcərliklərini kəskin tənqid atəşinə tuturdu.

Ümumiyyətlə, avamlığı, geriliyi təsirli üsullarla tənqid edən "Arı" jurnalı maarif və mədəniyyət uğrunda mübarizə aparırdı.

Azərbaycanda nəşr olunmuş satirik jurnallarda olduğu kimi, "Arı" jurnalında da mükəlimələr və səhnəcik janrından geniş istifadə edilirdi. "Arı" satirik jurnalında aşağıdakı səhnəciklər, mükəlimə-söhbətlər dərc olunmuşdur: "Qul Məhəmməd və Kəblə xan" (№ 1) "Molla Pərsəq və Çəşməli" (№ 1), "Daşdəmir və Dəmirqaya" (№ 4) və s. ictimai-siyasi məsələlər, dil məsələsi, sosial problemlər satirik üslubda oxuculara çatdırılırdı. Jurnalın 1911-ci il 11-12-ci nömrələrində

"Əhmədli ilə Bəybala"nın söhbəti adlı satirik səhnəcikdə dumaların fəaliyyətindən, müftəxorluq və soyğunçuluqdan bəhs edilirdi.

Qızların təlim-tərbiyəsinə maneələr törədilməsi ilə bağlı məsələlər "Arı" jurnalının əsas tənqid hədəflərindən biri idi. Jurnalda qadın problemlərinə toxunan ilk qadın mətbu orqanı olan "İşıq" jurnalının işıq üzü görməsi cəmiyyətdə böyük səs-küy doğurmuşdu.

Qəzet o zaman müsəlman həyatının ən ağırlı bir sahəsi, qızların təhsilə cəlb olunmasına səy göstərilməsi, qadınların öz hüquqlarını dərk etməsi, anaların övladının tərbiyəsilə ciddi məşğul olması məqsədindən yaranmışdı. Qəzetin redaktoru Xədicə xanım Əlibəyova, naşiri Mustafa bəy idi. Qəzetin hamisi isə dövrün böyük xeyriyyəçisi Hacı Zeynalabdin Tağıyev idi.

Azərbaycanın qüdrətli publisist-yazıçısı Yusif Vəzir Cəmənzəminli ilk qadın məcmuəsinin çapdan çıxması münasibəti ilə Kiyevdən göndərdiyi təbrik məktubunda yazırdı: "Xanımlar qəzetəsi dedikdə ən əvvəl "arvad məsələsi" yada düşür. "Arvad məsələsi" də insanlar üçün həyati və zəruri bir məsələdir"[9.,s.100].

Jurnala münasibət birmənalı deyildi. Jurnalda "Dərmdənd" imzası ilə dərc olunan "Millət qabağa gələcək" adlı məqalədə qadın azadlığı kimi mühüm bir məsələnin həllində "İşıq" jurnalının tərəddüdlü mövqeyini tənqid edərək yazırdı: "Bəli! Bir az da "İşıq"dan danışaq. "Avazı çox yaxşı gəlir" yaxşıca şirin-şirin yazırlar və millət dərdinə qalırlar. Gör yadıma nə düşdü; Molla Nəsrəddinin işləri: İnek almamışdan axurda yeyirdi". Bilmirəm bu "İşıq" kimlər oxuyacaq, Zəhrəbanu xala, ya ki, dabanı çatlaq xala.. bir də bir gül ilən bahar olmaz. Beş üç xalabacılar böyük şəhərlərdə şlyapalarının ignələrini uzadıb millət düzəltməkdən nə çıxar və xalabacıların heç fikrinə düşərmə ki, kəndlərdə milyonlarca bacılar zülmət dəryasında əl çalurlar və nicat axtarırlar? Nə olar bizim millət düzəldən bacılarımız, şlyapadan teatrlarda, əl çəkub özlərini yetirələr qıraq olanlara və əllərini uzadıb öz bacılarını xilas edələr. Bu bir böyük və savab işidi. Onda demək olar ki, doğrudan millət düzələr".[2]

1912-ci ildə "İşıq" qaranlıq mühitin, cəhalətin qurbanı oldu. Cəmi iki il ömür sürməsinə baxmayaraq, "İşıq" məcmuəsi Azərbaycan mətbuatı

tarixində qadın mətbuatının əsasını, bünövrəsini qoydu.

"Arı" jurnalında ədəbi üsullardan, satira janrlarından da istifadə edilirdi. "Teleqraf xəbərləri", "Bakı xəbərləri", "Telefon xəbərləri", "Poçt qutusu" başlıqları altında bir neçə yazı dərs edilirdi. İmzasız olan və həcmcə bir neçə sətirdən ibarət olan bu yazılar böyük təsir gücünə malik idi.

Bu xəbərlər ölkənin daxili və xarici həyatının müxtəlif cəhətlərini işıqlandırır. "Telefon xəbərləri" ümumi başlığından sonra konkret yer adları ilə bağlı xəbərlər gəlirdi.

Jurnalda "Telefon xəbərlər" başlığı altında dərc olunan xəbərlərdə bir çox ölkə, şəhər və əyalətlərdə baş verən məlumatlara geniş yer verilir. "Telefon xəbərlər"də İstanbul, Vyana, Petrovski, Berlin, Odessa, Tehran, Ordubad, Tiflis, Salyan, Quba, Maştağa və s. yerlərdə baş verən hadisələr xəbərlərin əsas mövzusunə çevrilirdi. Məsələn:

Tehran - Məclisdə üzvlər hamısı ayağa qalxub biz də Bolqariyalılardan geri qalmayıb qoşunu artıqmalayıq dedilər.

Ordubad - Məşhur Cəlil Bağdadbəyov xəbər verir ki, bu zamanda Bakıya gəlib Balaxanı camaatına teatr üçün satdığı biletlərin ya pulunu geri qaytarsın və yəni öz iştirakı ilə "Köhnə qəbiristan" faciəsini tamaşaya qoyub milləti ayılsın.

İran - Müsəlman qiraətxanəsi çox dar olduğuna görə söküb vüsətləndirmək istiyorlar.

Bakı - Mustafa bəy Əlibəyov cənablarının "Səda"da ki açıq məktubuna müsəlmanlardan çoxu səs verib və əməl elədilər.[5]

"Arı" satirik jurnalında müxtəlif məzmunlu elanlara rast gəlirik. Bu rubrikaya çapdan yenidən çıxmış kitablar, xəstəxanalar, restoranlar, teatr və iş elanları və s. daxil idi.

Jurnalda yenidən çapdan çıxmış kitabların satışı ilə bağlı elanlar da diqqəti cəlb edir:

Elanda deyilir: Məktəb cocuqları üçün ən sadə lisan ilə yazılmış əxlaqi hekayədir. Müəllif və naşiri: Cəfər Bünyadzadə. Çapdan çıxıb satılır: Bakı. "Səda" qəzeti və "Arı" jurnalının idarələrində 12 səhifəsi hazır olub. Qiyməti 2 qəpikdir"[3].

Jurnalın özü haqqında verdiyi elanlar "Arı"nın

abunə dəftəri başlığı altında dərc olunurdu.

Elan: Bakıda: İllik 1 manat 20 qəpik. Sair şəhərlərdə: 2 manat 50 qəpik. Məmalik əcnəbiyə: 3 manat 50 qəpik. Tək nüsxəsi Bakıda 5 qəpik. Ancaq bu qiymətlər abunə olmaq istəyən müştərilərə məxsusdur. Qabaqdan abunə pulun göndərmiş müştərilərə ilin axırınadək jurnalımız göndəriləcək[4].

Jurnalda Bakıda gündəlik nəşr olunan ədəbi, fənni, siyasi "Səda" qəzetinin 1911-ci il üçün abunə yazılışı elanları da əsas yer tuturdu.

Jurnalda satirik məzmunlu elanlara da rast gəlmək mümkündür. Çox vaxt ictimai bir bəlanı satirik üslubda oxuculara çatdırmaq mümkün olurdu.

Elan: "Bu günlərdə Suraxanski küçədə olan mütrib fabrikasına Aşqabaddan naloj-platoj ilə bir dəstə cəngi gəlibdir. Xahiş edənələr yuxarıdakı adresə rücu etsinlər. Telefon nömrə iki milyon" [4].

"Arı" jurnalının abunə və satış məsələləri vəkillər vasitəsilə həyata keçirilirdi. Jurnalın xeyli sayda müvəkilləri olmuşdur. Jurnalda məcmuəni şəhərlərdə satdıran və abunə qəbul edən şəxslərin siyahısı dərc olunmuşdur:

İrəvanda: - Məhəmməd Sadiq Axundovun kitab fəruş mağazası; Tiflisdə: - Məhəmmədzadənin kitab fəruş mağazası; Gəncədə: "Mədrəsə" kitabxanasının sahibi Yusif bəy Yusifbəyov; Aşqabadda: Mirəhməd Mirdadaşzadə; Petrovskidə: İbrahim Dadaşov; Lənkəranda: İbrahim Xəlil İsizadənin bu sahədə böyük xidmətləri olmuşdur[7].

Beləliklə, Azərbaycan satirik ədəbiyyatının inkişaf etdirilməsində "Arı" jurnalı özünə məxsus mövqeyə malik olmuşdur. "Arı" jurnalı 1910-1911-ci illərin həqiqətlərini, dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini real faktlarla bədii-publisistik tərzdə əks etdirmişdir.

XÜLASƏ

"ARI" JURNALININ NƏŞRİ TARİXİ VƏ ƏDƏBİ-İCTİMAİ MƏNZƏRƏ

"Molla Nəsrəddin" yarandığı və yayıldığı ilk gündən bu sahədə səmərəli təsir və bəhrəsini göstərdi. "Molla Nəsrəddin"(1906) jurnalının tə-

siri ilə sadə və doğma ana dilində çıxan bir sıra silsilə satirik jurnallar yaranıb, xalqın mədəni tərəqqisi yolunda fəaliyyətə başladı.

1910-cu il dekabrın 8-dən 1911-ci il martın 12-nədək Bakıda görkəmli dövlət xadimi Dadaş Bünyadzadənin redaktorluğu, Əliməmməd Əliyevin nəşirliyi ilə "Arı" satirik jurnalı fəaliyyətə başladı. Jurnal Haşım bəy Vəzirovun "Səda" mətbəəsində çap edilirdi.

Özündən əvvəlki satirik jurnallardan fərqli olaraq "Arı" karikaturasız nəşr olunurdu. Jurnalın başlığı altında "İttihad, üxüvvət, islamiyyət" şüarı yazılırdı. "Arı" jurnalı öz ideya-bədii xəttinə və satirik gülüşün xarakterinə görə "Molla Nəsrəddin"ə daha yaxın idi. Ondan ilham alır, fikirlərini, əməllərini, üslubunu davam etdirirdi.

Satirik jurnallardan fərqli olaraq "Arı" jurnalının üz qabığında və ilk səhifələrində Azərbaycanın görkəmli maarif və mədəniyyət xadimlərinin şəkilləri dərc olunurdu. Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Sədi Səlmasinin şəkilləri ilə yanaşı, Türkiyənin ictimai-siyasi xadimlərinin portretlərini də "Arı"nın ilk səhifələrində görmək mümkündür. Jurnal ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində nəşr olunurdu.

ƏDƏBİYYAT:

1. "Arı" jurnalı, 1910, 18 dekabr, №1
2. "Arı" jurnalı, 1911, 12 mart, №13
3. "Arı" jurnalı, 1910, 25 dekabr, №2
4. "Arı" jurnalı, 1911, 8 yanvar, №4
5. "Arı" jurnalı, 1911, 15 yanvar, №5
6. "Arı" jurnalı, 1911, 12 fevral, №9
7. "Arı" jurnalı, 1911, 5 mart, №12
8. "Arı" jurnalı, 1911, şənbə 18, № 8,
9. Akif Aşırı. Azərbaycan mətbuat tarixi, (1875-1920), Bakı, "Elm və təhsil", 2009.s.100.
10. Mir Cəlal, Firidun Hüseynov. "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", Bakı, "Maarif", 1982. s.45.
11. N. Qarayev. Ə. Bağirov. "Təzkireyi-Nəvvab", Bakı, "Elm", 2018.s.238.
12. N. Axundov. "Azərbaycanın satira jurnalları", (1906-1910-cu illər), Bakı, 1968. 244 səh.